

Одеса козацька

14 жовтня відзначається свято, яке увібрало декілька визначних дат: День захисників та захисниць України, День українського козацтва та День Покрови.

Це свято увібрало в себе багаті і славні ратні традиції, уособлює мужність і героїзм оборонців та визволителів рідної землі на всіх етапах її історії. Це день вшанування мужності та героїзму захисників суверенітету та територіальної цілісності України.

14 жовтня церкви східного обряду відзначають свято **Покрови Пресвятої Богородиці**. Його суть – ідея заступництва Божої Матері над християнами.

Традиція вшанування Покрови як покровительки війська зберігалася в **українському козацтві**. Це свято було одним з найголовніших для козаків. Тоді ж виник новий тип ікони – «Козацька Покрова», де під омофором Богородиці зображувалися українські ієрархи, гетьмани та козаки. Також саме на свято Покрови козаки проводили ради, на яких обирали нового гетьмана або старшин.

Ікона «Покров Богородиці» із зображенням останнього кошового Петра Калнишевського, запорізького старшини, судді, писаря та ін. . Копія 1836 р.
Одеський історико-краєзнавчий музей

Пропонуємо ознайомитися з сторінками козацької спадщини в Одесі та регіону. Сьогодні українці відчують велике прагнення проникнути до власних витоків, відкрити для себе сторінки історії рідного міста.

Книжки представлені на виставці зберігаються у Науковій бібліотеці та допоможуть читачам дізнатися більше про героїчну історію козацтва на Півдні України, та Одеси зокрема, вплив козаків на подальший розвиток міста

Після руйнування Січі й ліквідації Війська Запорізького у 1775 р. більша частина козаків таємно зібралася на байдаках і рушила на землі, що тоді належали Туреччині. Вони оселилися спочатку поблизу Хаджибея. Згодом більшість з них перебралася на лівий, а пізніше й на правий берег Дунаю, заснувавши Задунайську Січ (1776–1828). Але в околицях і на території самої Одеси лишилося чимало запорожців, вони заснували села Нерубайське, Усатове, Чубаївка, Ковалівка.

З початком нової російсько-турецької війни (1787–1791) російський уряд вирішив залучити запорожців. У лютому 1788 р. було створено особливе **Чорноморське козацьке військо** з колишніх запорожців під керівництвом запорізьких старшин Білого та Захарія Чепіги.

А 14 вересня 1789 р. козацькі загони чорноморців під проводом Антона Головатого та Захарія Чепіги підійшли до мурів міста-фортеці на березі моря водночас із російськими підрозділами і взяли штурмом турецький Хаджибей, який вже через п'ять років було перейменовано на Одесу.

Після захоплення міста-фортеці частина козаків продовжила відвойовувати причорноморські землі у Туреччини в лавах російської армії.

А більшість місцевих мешканців, передусім тих козаків, що в 1775 р. втекли з Запоріжжя й одержали дозвіл від Очаківського паші на проживання поряд із Хаджибеєм, залишились у районі сучасного Пересипу - Нерубайському, Усатовому, Чорноморській слобідці та Кривій балці. Заробляли на сольовому промислі Куяльницького лиману і в місцевих каменоломнях. Ці козацькі родини, власне, й стали мешканцями Хаджибея після втечі з нього турків, а згодом — і першими одеситами.

Досі в околицях Одеси в найстарішому селі регіону (Усатовому тощо) є цвинтар зі старовинними козацькими хрестами, старішими за перейменування Хаджибея на Одесу.

Це найбільше зі збережених козацьких кладовищ в Україні. Тут поховані козаки «нерубаї» Сотниківської Січі, які відмовилися переселитися на Кубань за наказом Катерини II і були змушені навіки скласти зброю.

Перші поховання Сотниківського цвинтаря датуються 1791 р. Лише через 3 роки Одеса отримає свою теперішню назву та статус міста. Козацьке ж поселення датують 70-ми роками XVIII ст.

До наших днів збереглося тільки близько **200** поховань зі старовинними надгробками, які увінчані кам'яними чотири-, шести- та восьмиконечними хрестами. Часто це мальтійські хрести.

Найстаріший козацький цвинтар Одеси розташований на схилі Шкодової гори. В 2021 р. кладовище визнали пам'ятником історії місцевого значення.

Успішне завоювання причорноморських степів російською армією відбулися завдяки колишнім запорожцям, а панування на Чорному морі – мореплавцям-козакам.

Саме в одеській затоці зародився військовий флот України. Адже козацькі чайки або байдаки – вузькі та довгі дерев'яні судна виявилися вкрай ефективною зброєю проти великих вітрильних кораблів турків. Чайки були легкі й маневрові. Вони буксирували судна з десантом й успішно штурмували ворожі вітрильники. Тривалий час Чорноморська козацька флотилія була головною ударною силою російського флоту. У різні періоди вона налічувала від 50 до 200 чайок..

Обдаровані та відважні нащадки козаків своєю діяльністю формували неповторну атмосферу Одеси, вписавши свої імена в історію міста.

Саме українське козацьке середовище дало Одесі її перших будівничих.

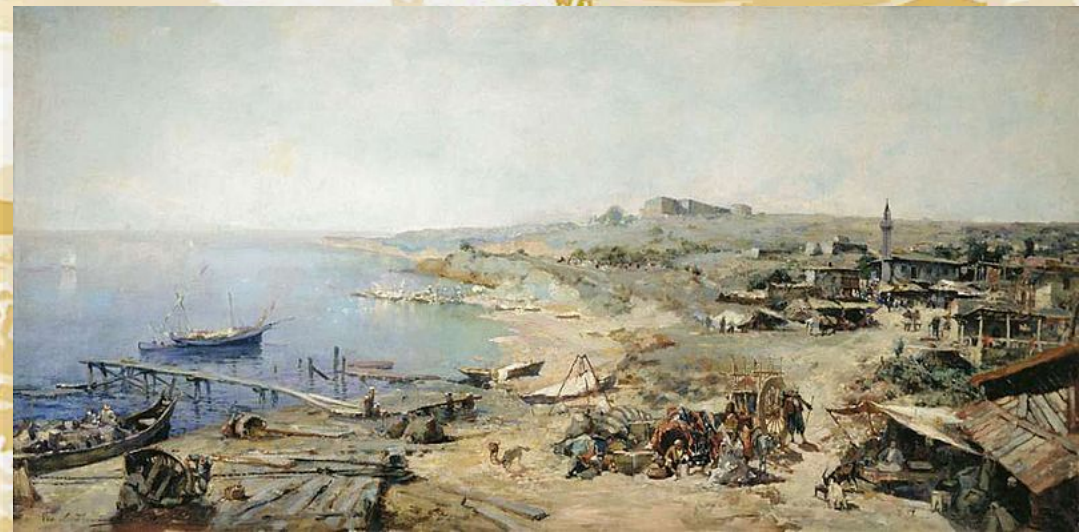
Будівельним матеріалом, з якого розбудовували Одесу, був камінь черепашник. Його випилювали колишні козаки на шахтах Шкодової гори, селах Нерубайське, Лізинка, під одеським плато тощо. Ті ж українці були головною робочою силою на будівництві міста. Вони та їхні сім'ї стали першими одеситами.

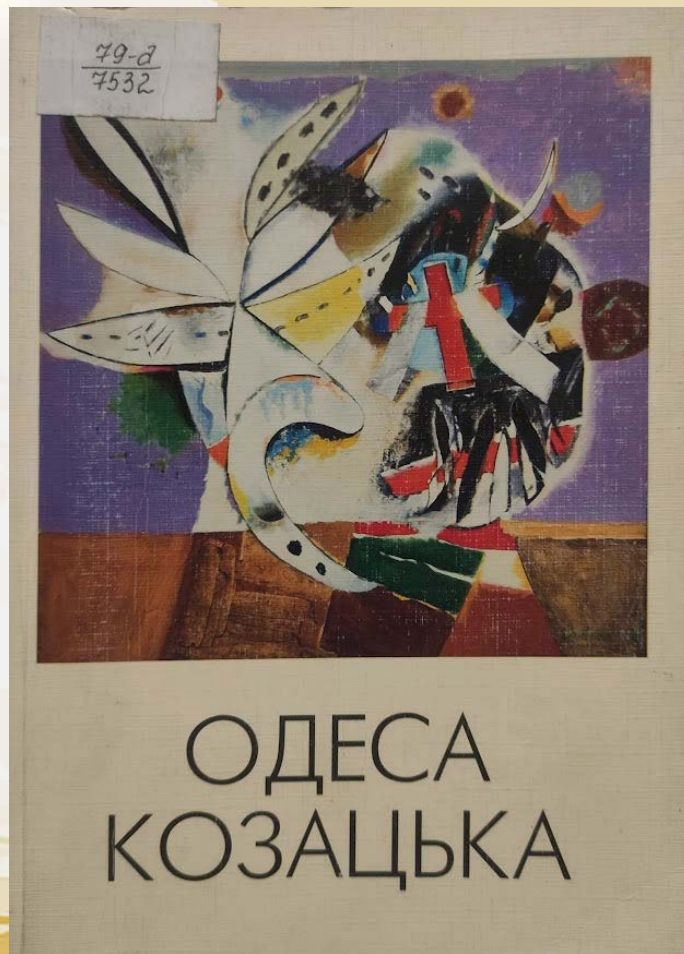
Передусім слід згадати династію Шостаків. Один із її представників Антін працював наприкінці XVIII ст. та в 1810-х рр. військовим інженером на півдні України. Разом із Ф. Деволаном у 1793 р. він обстежив місцеві гавані та обрав місце для майбутнього міста.

Так, XIX ст. подарувало Одесі цілу плеяду видатних українських архітекторів. Серед них на особливу повагу заслуговують Федір Павлович Нестурх (Нештурха), Юрій Мелетійович Дмитренко та Яків Матвійович Пономаренко.

Не можна оминати представника козацтва Юхима Фесенка. Виходець із чернігівських козаків, він у 1869 р. прийшов до Одеси пішки з Чернігівської губернії на заробітки. Тяжко працюючи 14 років, Фесенко настільки досяг успіху, що вже у 1883 р. відкрив власну друкарню. Його друкарня чотири рази нагороджувалась медалями на міжнародних виставках за відмінну якість продукції. Він один із перших у країні практикував масове видання недорогих книг та брошур для бідного читача.

Можна згадати іншого нащадка козаків історика **Михайла Єлисейовича Слабченка**. Його батько працював каменотесом в Нерубайському і сам Михайло в дитинстві допомагав йому.

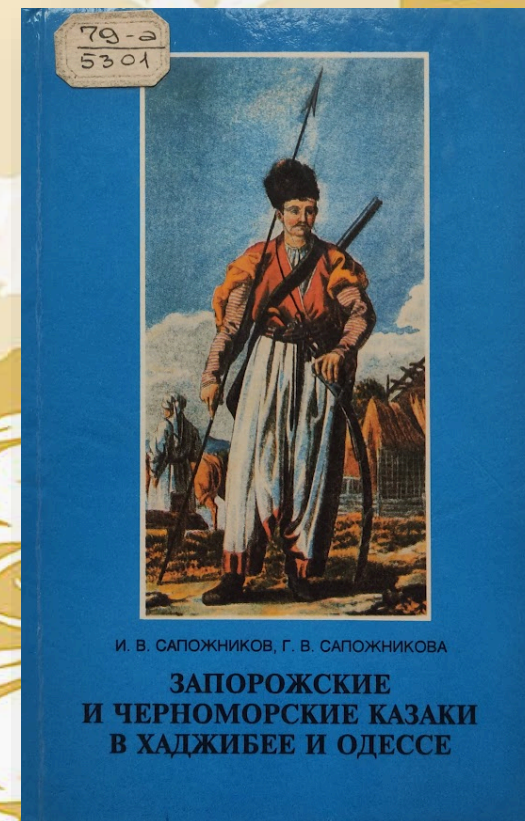

У наукових нарисах «Одеса козацька» на основі документальних джерел розповідається про історію українського козацтва у Хаджибеї-Одесі протягом XVI-XXI ст.

Сапожников И. В. Запорожские и черноморские казаки в Хаджибее и Одессе / И. В. Сапожников, Г. В. Сапожникова. – Одесса : ОКФА, 1998. – 271 с. Шифр: 79-а/5301

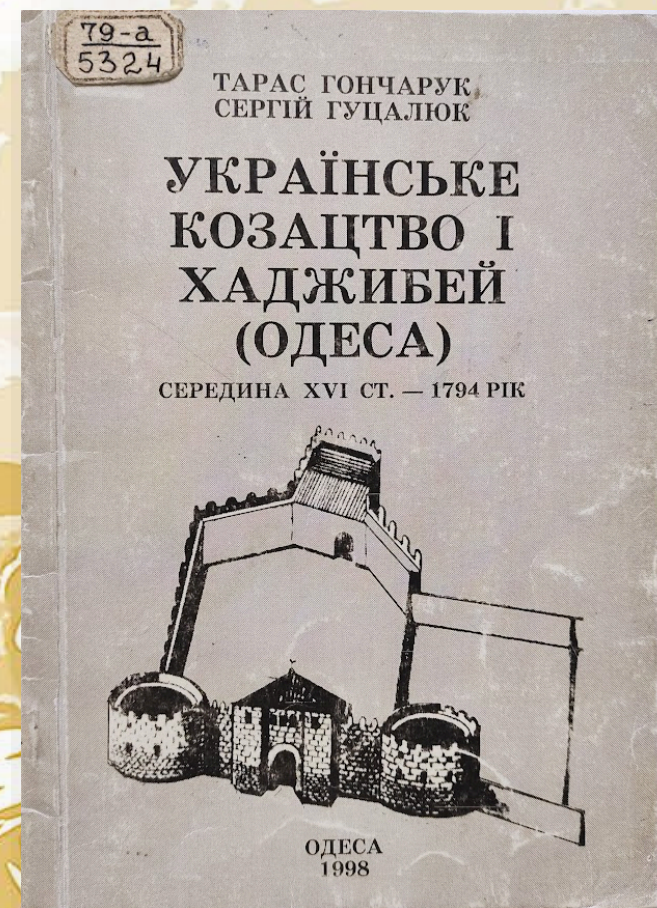
В книзі розглядаються питання про роль та місце українського запорізького та чорноморського козацтва в історії міста Одеси та його околиць. Вперше в вітчизняній історіографії публікується цілий ряд унікальних документів, які на протязі багатьох років були недоступні для вивчення.

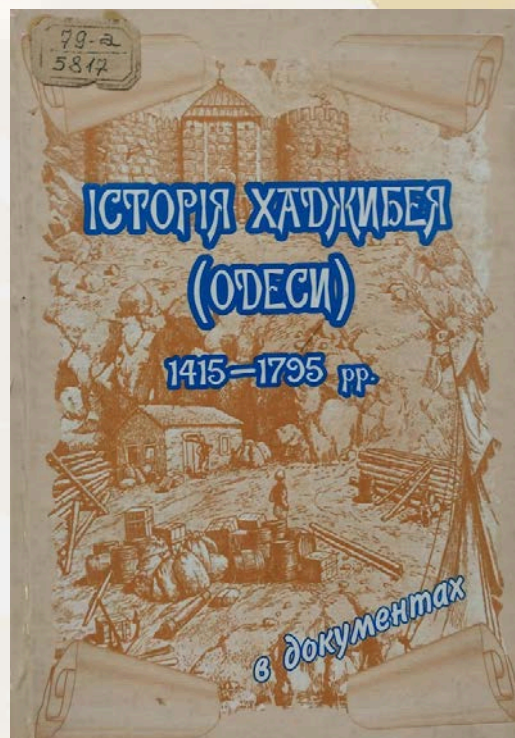

Гончарук Т. Г. История Хаджибея (Одессы). 1415-1795 / Т. Г. Гончарук, С. Б. Гуцалюк ; відп. ред. В. П. Щетніков. – Одеса, 1997. – 88 с. Шифр: 79-а/5310

Гончарук Т. Г. Українське козацтво і Хаджибей (Одеса), середина XVI ст. – 1794 рік : популярний нарис та додані документи з друкованих джерел / Т. Г. Гончарук, С. Б. Гуцалюк ; відп. ред. В. П. Щетніков. – Одеса, 1998. – 66 с. Шифр: 79-а/5324

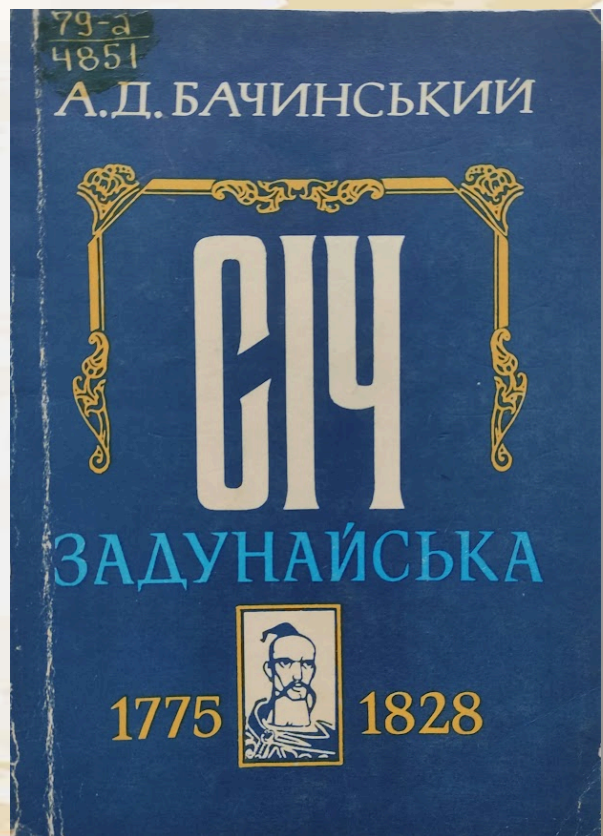

Історія Хаджибея (Одеси) 1415-1795 рр. в документах :
[хрестоматія] / за ред., упоряд., прим. Т. Г. Гончарука. –
Одеса : Астропринт, 2000. – 370 с. : рис., табл. **Шифр:**
79-а 5817

В книзі наведено 400 документів та матеріалів та коментарів до них.

Хаджибей-Одеса та українське козацтво (1415-1797) / Т. Г. Гончарук [та ін.] ; відп. ред. І. В. Сапожников. – Одеса : ОКФА, 1999. – 399 с. – (Невичерпні джерела пам'яті: серія збірок наук. статей, матеріалів та републікацій; 3). **Шифр: 79-а 6364**

Бачинська О. Дунайське козацьке військо. 1828–1868 рр. (До 170-річчя заснування). – Одеса: Астропринт, 1998. – 232 с.
Шифр: 79-а/5408

У книзі на основі документальних джерел розповідається про створення та існування на Півдні України Дунайського козацького війська, його роль у заселенні та економічному освоєнні регіону, військові та культурні традиції.

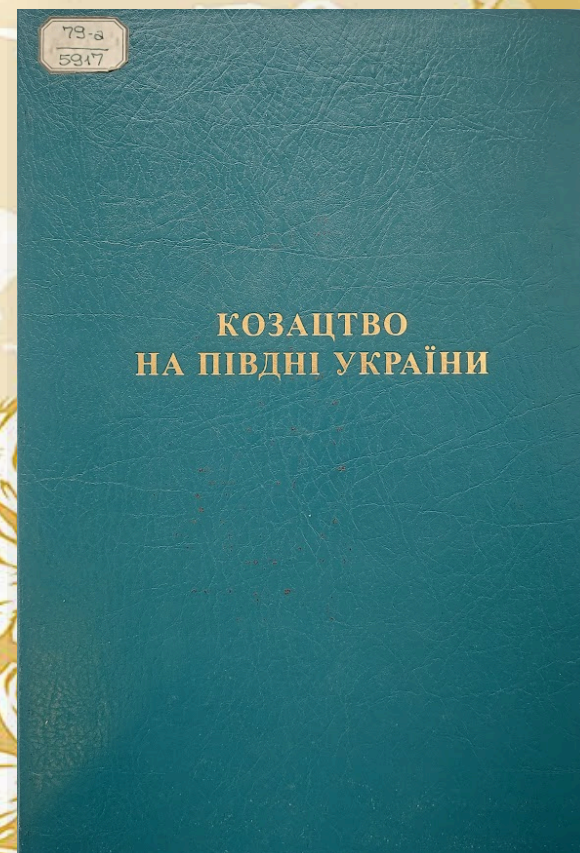
Бачинський А. Д. Січ Задунайська 1775-1828 : іст.- док. нарис / А. Д. Бачинський. – Одеса, 1994. – 123 с. **79-а/4851**

У книзі розповідається про виникнення та бурхливу історію Задунайської Січі, її внутрішній лад, культуру та традиції. У виданні використано чимало архівних джерел, в тому числі такі унікальні, як біографії задунайських запорожців.

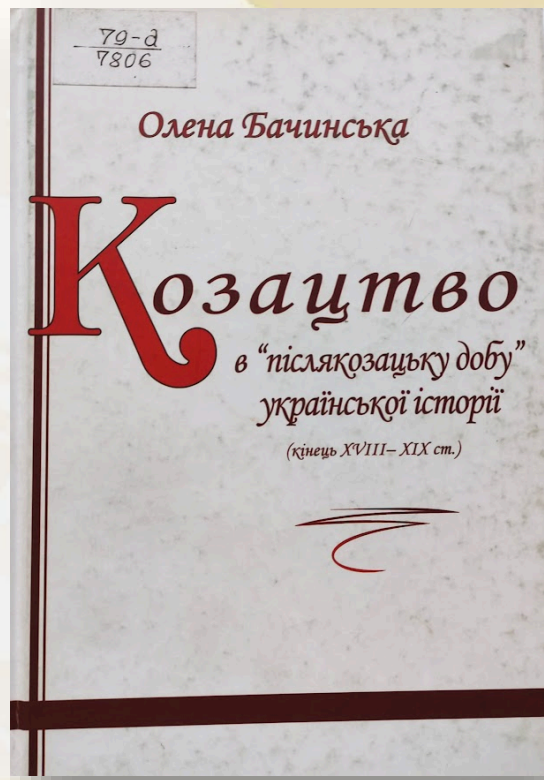
Козацтво на Півдні України, кінець XVIII-XIX століття / О. А. Бачинська. – Одеса : Друк, 2000. – 281 с. **Шифр: 79-а/5917**

У книзі републіковано та видано нові документи, рідкісні матеріали і статті, які присвячені історії, бойовим традиціям, побуту козацьких формувань Південної України, створених після руйнації Запорізької та Задунайської Січі.

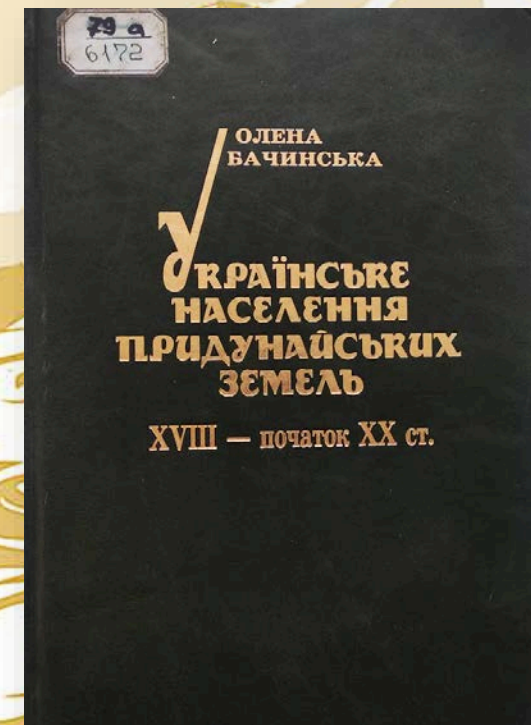
Бачинський А. Д., Бачинська О.А. Козацтво на Півдні України. 1775-1869 / О. А. Бачинська. – Одеса : Маяк, 1995. – 56 с. **Шифр: 79-а/4980**

У науково-популярній книзі на основі документальних джерел, насамперед архівних, розповідається про появу та існування козацтва на півдні України, що зробило значний внесок в її історію, про роль козаків в заселенні та економічному розвитку цього регіону, участь в російсько-турецьких війнах того часу..

Бачинська О. А. Українське населення Придунайських земель, XVIII – початок ХХ ст.: заселення й економічне освоєння / О. А. Бачинська ; відп. ред. З. В. Першина. – Одеса : Астропринт, 2002. – 327 с. Шифр: 79-а/6172

Монографія присвячена малодослідженій темі – заселенню й економічному освоєнню українським населенням території Придунайських земель (півдня сучасної Одеської області) у XVIII – початку ХХ ст. Показана роль, яку відіграло українське козацтво в колонізації нашого регіону.

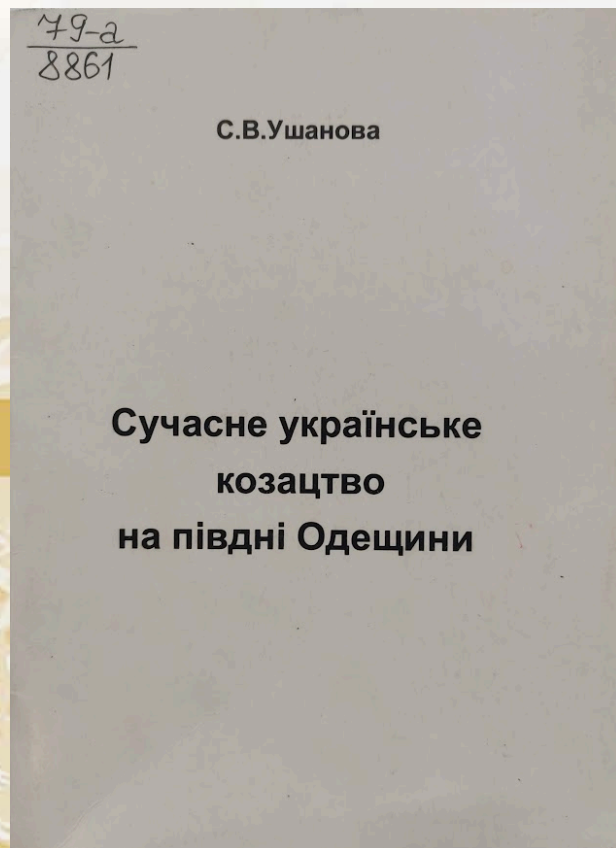
Бачинська О. А. Козацтво в «післякозацьку добу» української історії (кінець XVIII–XIX ст.) / О. А. Бачинська. – Одеса : Астропринт, 2009. – 251 с. Шифр: 79-а/7806

У монографії на основі документальних джерел розповідається про історію, долю, збереження традицій українського козацтва після ліквідації Гетьманщини (1764 р.) та зруйнування Запорізької Січі (1775 р.) наприкінці XVIII–XIX ст.

Ушанова С. В. Сучасне українське козацтво на півдні Одещини / С. В. Ушанова. – Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2015. – 80 с.
Шифр: 79-а/8861

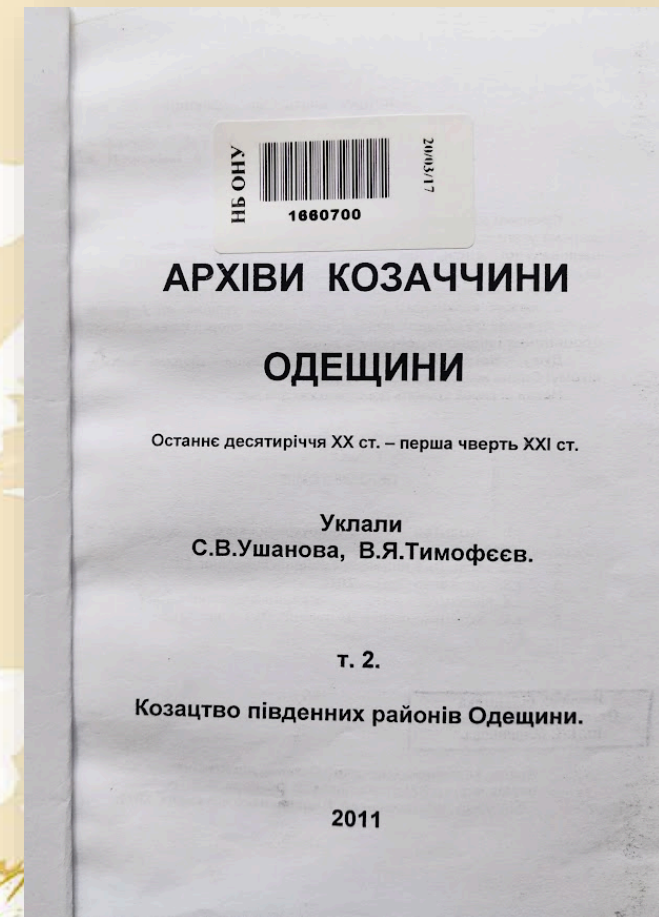
У роботі мова йде про відродження Українського козацтва у 90-ті роки ХХ століття на території півдня Одещини та сучасний стан Задністрового козацтва. У своєму дослідженні автор охоплює одеські обласні (крайові) козацькі організації, Білгород-Дністровські козацькі товариства, діяльність Задністрового козацтва, козацькі навчальні заклади, художні колективи, педагогіку та ін.

С.В.Ушанова
**Сучасне українське
козацтво
на півдні Одещини**

Архіви козащини Одещини. Останнє десятиріччя ХХ ст. – перша чверть ХХІ ст. / уклад.: С. В. Ушанова, В. Я. Тимофєєв. – Білгород-Дністровський : Отаман, 2011. – Т. 2 : Козацтво південних районів Одещини. – 487 с. **Шифр: 79-а/8782**

Видання відображає пам'ятки козацького часу, які зберігаються на території Одеси та Одеської області.

НБ ОНУ
1660700
2008/17
АРХІВИ КОЗАЧЧИНИ

ОДЕЩИНИ

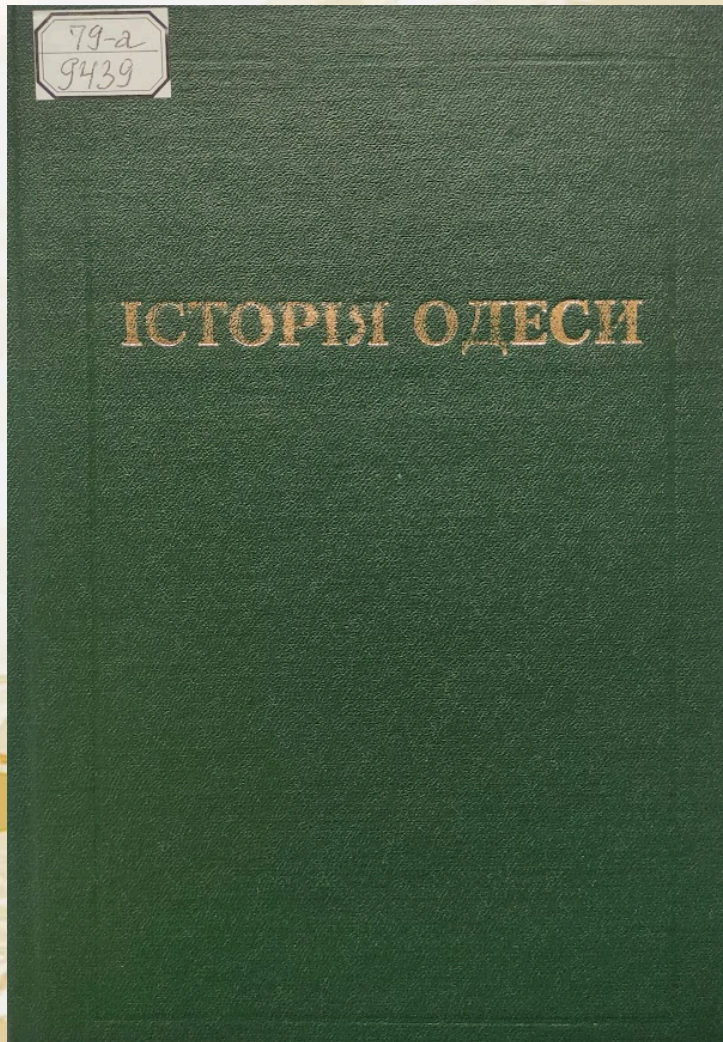
Останнє десятиріччя ХХ ст. – перша чверть ХХІ ст.

Уклали
С.В.Ушанова, В.Я.Тимофєєв.

т. 2.

Козацтво південних районів Одещини.

2011

Історія Одеси / В. П. Ващенко [та ін.] ; гол. редкол. В. Н. Станко. – Одеса : Друк, 2002. – 558 с.
Шифр: 79-а/9439

Книга присвячена важливим сторінкам історії міста біля моря. Самобутня атмосфера Одеси стала легендою, що ускладнило роботу дослідникам у вивченні обставин конкретних подій. При написанні книги, їм довелося долати тривкі стереотипи і міфи, якими суцільно оповита історія міста. Читачі можуть детально простежити складний процес заселення територій міста і його околиць та формування і розвиток в його межах господарських, військових, соціальних структур. Книга розрахована на істориків, краєзнавців, усіх зацікавлених історією Одеси.

Історія України в книжкових пам'ятках XVI-XVII. З колекції Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова : зб. наук. пр. / упоряд. О. В. Полевщикова. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2011. – 298 с.

Збірник містить матеріали до історії України XVI-XVII ст., представлені у фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Видання, що складається з публікацій оригінальних документів, вперше перекладених українською мовою, бібліографічних матеріалів, статей та повідомлень, спрямоване на науково-бібліографічне розкриття фондів бібліотеки і сприяє укладанню систематизованого репертуару української книги й періодики та іноземної україніки. Видання призначене для істориків, філологів, викладачів, аспірантів та студентів, всіх, хто цікавиться історією України.

Історія України в книжкових пам'ятках XVII-XVIII ст. З колекції Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова : зб. наук. праць / авт. розд.: О. А. Бачинська, Т. В. Чухліб ; упоряд. Є. В. Бережок ; наук. ред., комент. О. А. Бачинська ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. Г. В. Великодна ; пер. з фр. та ред.: Л. С. Дімова [та ін.]. – Одеса : ОНУ, 2015. – 421 с.

Шифр: 79-а/8928

Бібліографічний перелік історичних джерел із фондів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова висвітлює добу кінця XVII - останньої третини XVIII ст. Зазначені хронологічні межі значно ширші ніж час археографічної публікації за 1708 р., яка є основою даного збірника. Це є цілком обґрунтованим, адже події 1708 р. стали ключовими для подальшої історії Гетьманщини впритул до ліквідації її автономії у 1764 р. Саме цими подіями визначена верхня хронологічна межа бібліографічного переліку. Його нижня межа пов'язана з закінченням періоду так званої «Руїни» та початком гетьманування Івана Мазепи, який відкриває нову добу в історії України епохи модерну - етап боротьби за існування Української козацької держави.

